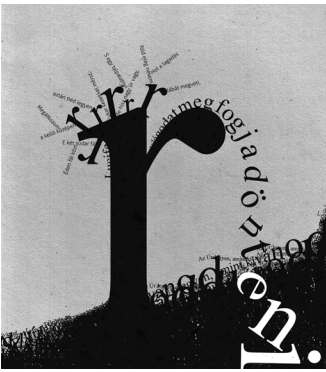

DÉNES GABRIELLA

KÍSÉRTETPROFIL, PRESZTÍZSBEJEGYZÉS, HALÁLTALANSÁG

...ezek az intim
s tulajdonképpen
csupán az elhunyt
s a búcsúzóra tartozó
mondandók rögzülnek
és nyilvánossá válnak,
ezáltal pedig mintegy
időtelenednek
és örökkévalóvá válik
a búcsúzás aktusa.

Amikor unalomból, munkahelyi vagy családi elvárásból létrehozunk egy virtuális adatlapot, és kitarulkozunk, megadva születési dátumunkat, életeseeményeink időpontjait, megjelöljük családtagjainkat, egy-egy bejegyzésben pedig megadjuk aktuális tartózkodási helyünket, s azt is, hogy kikkel és épp mit teszünk, nem arra gondolunk, hogy mi lesz ezzel az egésszel, hogyha mi meghalunk. Ezek a bejegyzések a virtuális énünk részeként rögzülnek, amelyet kevesebb gátlással kezelünk, mint a valós életünket, s noha a gátlásmentességtől a növekvő őszinteséget várnánk el, inkább ennek ellenkezője történik. Ritka, aki előnytelen fényképet tölt föl magáról, vagy negatív tulajdonságait valós arányukban ecseteli, de jóval több, aki mosolygós képet tölt fel, megosztja a publikációs listáját, személyes blogjához vagy legújabb írásához vezető linkeket tesz közzé. Mindez erősíti azt a tendenciát, miszerint a szépség, egészség, termékenység az, ami ér valamit, minden mást szégyellni, takargatni kell.

Az, hogy egy-egy virtuális adatlapon mennyi a valós érdeklődést és egyéniséget körvonalazó tartalom, és mennyi az „elvárt”, azaz csupán az ismerősöknek szóló, imidzsalakító és a kulturális jólfélsültséget demonstrálni hivatott bejegyzés, talán nem is lehet eldönteni, erre nem is vállalkozunk most. De a felvillantott kérdéskörtől nem is térünk nagyon el, hiszen egy érzékeny témakör, a halál és gyászfeldolgozás kapcsán említjük a halál után is tovább élő virtuális profilokon egyre gyakrabban megjelenő internetes (ál)gyászbejegyzéseket.

Hogyha egy Facebook-felhasználó elhalálozik, két dolog történhet a profiljával. Jó esetben vala-

melyik családtag bejelentésére az oldal üzemeltetője megszünteti a profilt, vagy a jel-szót ismerő egyén is megteheti ugyanezt. Azonban az esetek többségében a létrehozott adatlapot nem törlik, s létrejön egyfajta „halhatatlanság”-eszme. A korábban kontroll alatt lévő oldal kikerül a cenzúra alól, a nyitott üzenőfalra vagy képhozzá-szólásként érkeznek az ismerősök bejegyzései, megosztásai, (giccses) képek, idézetek, álkeresztény eszme-futtatások és az elmaradhatatlan játékmeghívók.

A következőkben nyolc elhunyt Facebook-felhasználó kísértetprofilja alapján próbáljuk szemrevételezni ezt a jelenséget. A neveket és egyéb adatokat személyiség-jogi és kegyeleti okokból nem közöljük.

Mielőtt azonban rátérnénk az internetes gyászbejegyzések szemlélésére, óhatatlanul szót kell ejtenünk a halálhoz, halotthoz fűződő szokások egyre gyorsabb ütemű átalakulásáról, hiszen az általunk vizsgált jelenség kevésbé lenne érthető e nélkül.

Kultúrátlanított gyász – modern gyász kultúra

■ Valószínűleg nem tudatosul bennünk, hogy haláltagadó társadalomban élünk. Amikor ezt a kijelentést halljuk, talán még tiltakozunk is ellene, hiszen nem tagadjuk, hogy előbb-utóbb mindannyian meghalunk. Viszont mindent megteszünk annak érdekében, hogy ne kelljen a témával találkozni, s csupán utalunk rá, hogy „az” majd megtörténik, de „azt” megpróbáljuk elodáztatni, faggatni az öregeket, hogy mi a hosszú élet titka, és legfőképpen igyekszünk megfelelni valami furcsa, virtuális elvárásnak, hogy minél fiatalabbnak, egészségesebbnek látszunk. A társadalom ma elidegenít magától mindent, ami a teljességet, egész-séget és tökéletességet tagadja vagy akár csak megkérdőjelezi. Elég egy átlagos hétköznapi délutánon leülni a tévé elé vagy megnyitni egyik-másik internetes oldalt, ahol csak úgy ömlik velünk szembe a reklámok hada, máris egyértelmű, hogy az örök fiatalság eszméje uralja ezt a médiaeszközt, ott van hétköznapijainkban akaratum ellenére is. Ezzel a tendenciával fordítottan arányos a halál és a gyász nyilvános emlegetése, a téma minden velejárója tabuvá vált. Ugyanakkor pedig minél nagyobb az elfojtás, annál inkább erősödik a „halál-boom” jelenség: a média „fekete hír”-vadászata. Noha mondhatjuk erre, hogy csak bizonyos rétegnek szól az ilyen műsor, ezzel a replikával nehezen magyarázhatjuk az „elitebb” helyen és időben felbukkanó, a témába illő publikációk megjelenését; egyre több a halállal foglalkozó tudományos publikáció, virágozik a halálesztétika és -bölcselet, és már régóta népszerűek a halál-tömegkultúra termékei (krimi, horror, a thriller különböző válfajai), sőt a halálgiccs műfaja is megszületett.¹ A közösségi oldalak sem mentesek az olyannyira került téma populáris irányzataitól. Így például a Facebookon megszámlálhatatlan azon csoportok és oldalak száma, ahol szakmában jelennek meg álbölcsesek vagy valamelyik vallás szent iratából kiragadott idézetek egyszínű háttéren vagy az érzelmeket még inkább manipulálni óhajtó, giccsesen szomorú (és szomorúan giccses) háttérképre szerkesztve. Ezeket a tartalmakat sokan felhasználják, amikor egy közelebbi ismerősük eltávozik, kevésbé a saját, leginkább ez elhunyt adatlapján megosztva.

A halál tagadásának velejárója a téma kommercializálódása, urbanizálódása és medikalizálódása; ezt egyébként életünk majdnem minden területéről elmondhatjuk. A valóban bensőséges, családi (és nem csupán családi) környezetet igénylő születés és a halál többnyire steril, idegen helyen történik. Ez a jelenség azonban nem csupán a szülő nőre vagy a haldoklóra gyakorol extra pszichés nyomást, hanem a családtagok sem tudnak mihez kezdeni ezekkel az élethelyzetekkel. S ez talán fokozottan igaz a halál kapcsán: „Intenzív osztályon dolgozó barátom gyakori esetenként mesélte el, hogy amikor közlik a családdal, hogy hozzátartozójuk rövid időn belül meg fog halni, és javasolják, hogy ezt az időt otthon tölthesse el, a családtagok

pár nap, sokszor már pár óra elteltével visszaviszik a kórházba, mert képtelenek vele lenni. Nem tudnak »mit kezdeni« a helyzettel, a haldokló szobájában lenni kínos, de nem ott lenni még kínosabb. A valóban megterhelő együttlét és búcsú helyett gyakran megelégszünk a »mindent megtettünk« megnyugtató tudatával, sokszor még a haldoklás eltitkolásának közös játszóját is inkább felvállaljuk, mint hogy hazugságok és magányra utalás nélkül fejezzük be kapcsolatunkat a távozóval.² A tehervállalás elhárításával azonban mind a kórházba kerülők, mind pedig családtagjaik magukra maradnak lelki terhükkel, kétségeikkel és megérzéseikkel. Gyakran még a fehér falakon kívül maradó családtagok sem beszélnek arról, hogy mi is fog történni szerettükkel.

A gyász megélése és annak kifejezése egyénenként, családonként változik. Makenkul tartja magát az a gondolat, hogy a városi életforma nehezzé teszi az ott élők gyász-folyamatát, míg falun természetes ennek lezajlása. Ez a nézet a tudományos szakvéleményt is megosztja, de az egyszerű hétköznapi tapasztalat is egyre inkább ellentmond ennek a kijelentésnek. Míg jó öt-hat éve a temetkezési, halottas szokásokat kutató néprajzosok csak megemlégtették félelmüket, hogy a faluhelyen is kötelezővé váló halottas háztól/ravatalozóháztól való temetés sok rítus megszűnéséhez fog vezetni, ma ez már majdnem lezajlott esemény. Egyre kevesebb helyen tartanak virrasztókat, vagy ha mégis, akkor azt a ravatalozóháznál, amelyhez semmi kötődése nincs a gyászoló közösségnek, ezért ez a közösségvállaló aktus csupán a vallási részre redukálódik, a támogató beszélgetések megszűnnek. Márpedig az itt maradtoknak nem csupán a halál tényének elfogadása tartozik hozzá az egészséges gyászfolyamatához, hanem ugyanígy a veszteségélmény megosztásának lehetősége a hagyományok és a közös emlékezés által, ez a közösségvállalás pedig a megváltozhatatlan elfogadását is megkönnyíti. Ma, amikor hajlamosak vagyunk elutasítani a régi szokásokat, mondván fölöslegesek, és önmagunktól vagy környezetünkötől is elvárjuk, hogy bánatából egy-két nap alatt visszatérjen a vidám hétköznapi életbe, olyan dolgokat is elutasítunk, amelyek mély emberi bölcsességről tesznek tanúbizonyságot. A falusi közösségekben ma még gyakran elvárják a hat hétig tartó feketegyászt. Most tekintsünk a ruhaviselés szabályozása mögé: ebben a periódusban a bánkódás, sírás, tehetetlenség is természetes, sőt ekkor a szomszédság támogatása, látogatásai is sűrűbbek. (Legalábbis az idősebbek ezt még gyakorolják.) Ez a magatartásforma pedig épp arra az időszakra kidolgozott stratégia, amelyet a modern pszichológia a 20. században újra felfedezett, és hasonló módon látja a „gyógyítást” lehetségesnek; ez a periódus pedig a gyászkrízis. Az a tendencia, amely ma a közösségekben egyre inkább gyakori, főleg a fiatalok és középkorúak körében, a gyászoló egyedül hagyása a „nem akarok zavarni” álcájával, amely tulajdonképpen annak a leképeződése, hogy már nincs mintánk arra, hogyan kell hasonló helyzetben viselkedni, mit lehet mondani. Az ember egyedül marad bánatával, a rítusoktól majdnem teljesen megfosztva nehezebben dolgozza fel a bánatát, mint társaságban.

Abban, ahogyan gyászolunk, benne rejlik a veszteséghez, kudarchoz, a félelemhez való viszonyunk, illetve teljes világképünk is. Kárpáty Ágnes kutatásaiban arra a következtetésre jutott, hogy manapság újfent halálfélelemmel telítődik társadalmunk, mindentől elzárkózunk, ami életünk mulandóságára emlékeztetne, így (legfőképpen) a haldoklótól, a halottól és magától a megélt gyásztól is.³ A kollektív haláltagadás pedig azt a gondolatot táplálja, hogy az élet nem véget ér, hanem csupán abamarad. Ennek a gondolatnak rendkívül gazdag táptalajt nyújthat egy-egy „életben maradó” virtuális profil.

A következőkben arra próbálunk választ találni, hogy a Facebookon virágzó gyászbejegyzések csupán valamiféle kegyeleti, esetenként morbiditásba hajló és leginkább a bejegyzőről szóló üzenetek vagy pedig egy átalakuló társadalmi jelenség, jelszül új talajon szárba szökkenő gyász kultúra szemtanúi vagyunk-e.

■ A halál körüli eseményekben a közösség szerepe kétségtelenül megváltozott, hiszen ma már a bizonyos közösségbe való beleszületés tudata nem olyan meghatározó, mint korábban. A lehetőségek megváltozása, a kommunikációs csatornák kibővülése és az utazási lehetőségek kiszélesedése lehetővé tette, hogy sokan külföldre vagy több száz kilométerre költözzenek születési helyükről. A közösségi hovatartozást pedig kinek-kinek újra meg kell találnia. Ez a keresési időszak, az időleges sehová sem tartozás felerősíti az egyéni identitás erősítésére vonatkozó tevékenységeket, így markánsabb és több lesz az „én”-ről szóló megnyilvánulások sora. A probléma az, hogy míg a születési közösségben mindig van legalább egy személy, akivel meg lehet osztani élményeket, ez a távolból korántsem ilyen egyszerű. Ezen közlési igény kielégítőjeként lép a színre egy-egy internetes profil, ugyanakkor az internetes felület kiváló terepet nyújt a modern magánynak. Egy-egy bejegyzéssel, képmegosztással a többi felhasználónak, a „barátoknak” lehet elmondani mindazt, ami kikívánkozik az emberből, s csupán bízni lehet benne, hogy valaki majdcsak elolvassa.

Mint minden társas érintkezésnek, a Facebookon való szörfölésnek is vannak szokásai, elvárt magatartásai. A felhasználók születésnapjának, házassági évfordulójának dátumai többnyire nyilvánosak, ahogyan a gyerekek születését is bőven, néha a jó ízlés határait túllépve dokumentálják, s ezekhez „illik”, sőt elvárt, hogy a közelebbi ismerősök köszöntéseket, gratulációkat írjanak, a távolabbiak pedig legalább egy-egy tetszikeléssel nyilvánítsák ki együtt örülésüket. Ezen körülmények között pedig egyre kevésbé fontos a reális érzelmi viszonyulás, a valódi öröm, elég a leírt szó nyilvánossága, amely másoknak, az ismerős ismerőseinek, illetve a saját ismerőseinknek, tehát *más* potenciális olvasóknak szól. A csak az érintettnek szóló legegyszerűbb jókívánságot is át lehet adni személyesen vagy privát üzenetben is, mégis legtöbbször a nyilvános, bárki számára olvasható bejegyzéseket választják.

Presztízsbjegyzés és gyász

■ Talán bele sem gondolunk, hogy a Facebook agresszív születésnap-émlékeztetője, amely naponta többször is szembesít azzal, hányan és kik írtak köszöntőket a születésnapos „barát” üzenőfalára, tulajdonképpen bejegyzésautomatizmusra nevel. Ugyanis erőteljes figyelmeztetése arra készíti, hogy mi se maradjunk le mástól, ha már úgyis tudjuk ismerősünk születésnapját.

Ez a bejegyzékényszer akkor sem szűnik meg, ha haláleset történik; bejegyzünk, kondoleálunk, még akkor is, ha csak futólag találkoztunk az illetővel. Az ilyen alkalmakkor születő bejegyzések között a furcsaságok közé tartozik a halottat magát megszólító üzenetek tömkelege; a „nyugodj békében”, „hiányzol” és társai. Ezek a bejegyzések legalább két dolgot sugallnak mások számára. Egyrészt a Facebook-felhasználók körében az elhunytól való elbúcsúzásnak részévé vált a virtuális oldalon történő megosztás. A halottal való „beszélgetés” nem idegen a gyászolás folyamatától, az elengedéshez, búcsúhoz szorosan hozzátartozik. Viszont ezek az intim s tulajdonképpen csupán az elhunyt s a búcsúzóra tartozó mondandók rögzülnek és nyilvánossá válnak, ezáltal pedig mintegy időtelenedik és örökkévalóvá válik a búcsúzás aktusa. Másrészt ezen bejegyzések legalább annyira a szerzőjük halotthoz fűződő egykori viszonyát is hivatottak demonstrálni, mint amennyire a fájdalom és a bánatot tükrözik. Míg a temetés előtti virrasztókban az ott összegyűlt rokonok és közelebbi ismerősök felidéztek az elhunytra vonatkozó emlékeiket, s megosztják a vele kapcsolatos (többnyire) pozitív élményeiket, a kísértetprofil teret nyit mindenki számára, így pedig a távolabbi ismerősök is „elmondhatják” élményeiket. Azonban valós kommunikáció nem alakul ki ezen bejegyzések kapcsán.

Igen népszerű jelenségnek mondható s minden a szerző által ismert esetben előfordult a halálhír nyomán tucatjával születő, magához az elhunythoz intézett, részvétet kifejező bejegyzések sora. Míg a hagyományos módon történő halottbúcsúztatáskor a részvétnyilvánítás a családnak és közeli rokonoknak „jár”, mert ezzel a kívülálló a fájdalomban való közösségvállalását, saját érintettségét fejezi ki, az internetes oldalon lévő bejegyzések valami másról tanúskodnak. Ritkán olvasható a „részvétem a családnak” kifejezés; bár a bejegyzések fogadtatása is általában arról árulkodik, hogy az illető családja nem Facebook-felhasználó, tehát ez az üzenet nemigen jut célba.

A fennmaradó profilok, amelyek fogadják a résztvevő üzeneteket, erőteljesen hozzájárulnak ahhoz az idillhez, amelyet előszeretettel táplál társadalmunk, hogy tudniillik a halál nem elmúlás, csupán valamiféle létmódváltás, amely a társadalmi kapcsolatok némely vonatkozásait és a kommunikációs csatornák bizonyos formáit meghagyja. Vagyis a fennmaradó profil épp olyan, mint ha az illető élne vagy legalábbis olvasná „onnan túlról” a bejegyzéseket. Logikusan gondolkodva mindenki belátja, sőt tudja, hogy ez nem így van, hiszen miként is lenne képes az elhunyt internetezni! De rengeteg bejegyzés tanúskodik ezen logikától való eltekintésről: „Az életben nem mert senki elbúcsúzni, de remélem olvasod. [...] jó utat, hiányozni fogsz!”, „Istenem, [...] nyugodj békében, annyira sajnálom, hogy mi történt veled, még most sem tudom elhinni, úgy sajnállak, te drága, mindég olyan vidám és jólelkű voltál, nagyon fogol hiányozni nekünk. Nyugodj békében, a jó Isten vigyázzon rád :((((”.

Az is gyakori felkérés, hogy az elhunyt, ha „már az angyalok karában” van, akkor imádkozzon az ittmaradottakért. Amellett, hogy ezek a kérések a személyes hitet tükrözik, arról is tanúskodnak, hogy könnyebb úgy elfogadni valakinek a nemlétét, ha azt gondoljuk, az elhunyt „angyallá lett”, és ekként látja a földi történéseket, bejegyzéseket.

Megfigyelhető jelenség az is, hogy ismerősök és barátok közös fényképeket osztanak meg búcsúzóul az elhunyt üzenőfalán, képaláírásként vagy hozzászólásként pedig megemlítik, hol és milyen körülmények között készült a kép, esetleg búcsúüzenetet, versikét is csatolnak a felvételhez. Noha a természetes gyászfolyamat része volt a fényképalbum fellapozása és a közös képek megtekintése, ez a történés is egyre inkább a nyilvánosság elé kívánczik. Ez esetben is fölmerül a kérdés, ki is az igazi címzettje ennek a tartalomnak. Néha a képaláírások adnak választ: „Nekem is van közös képem [...] -el, íme.”

Ahogy a gyászfolyamat halad előre, úgy a bejegyzések is ritkulnak, majd meg is szűnnek. A felhasználó születésnapja kritikus alkalom; amennyiben nyilvános volt ez az adat, újra megszorodnak a bejegyzések. Ilyenkor szokott előfordulni, hogy tájékozatlanok és figyelmetlenek még boldog születésnapot és minden jót kívánnak, mások kegyelettel vagy tagadással – „Nem, ez nem a vég. Ez egy átmenet. [...] nem ment el közülünk” – emlékeznek az elhunyra. Ezt követően ismét ritkává válnak a bejegyzések. Egy esetben történt meg, hogy az illető elhunytja után is (több évről van szó) folyamatosan osztanak meg profilján olyan tartalmakat, amelyek őt érintenék, ha élne, vagy éppen róla szólnak. Egy másik esetben pedig a kísértetprofilon folyamatosan osztanak meg felvételeket az elhunyt gyerekeiről, illetve azok születésnapján ugyanott tesznek közzé üzeneteket: „Telik az idő... két éves a kislányod... Isten éltesse!”

Van olyan többéves kísértetprofil, amelyet már senki nem használ másokkal való kommunikációjának terepéül. Ez a jelenség azonban eléggé ritka. Több felhasználó nélkül maradt Facebook-profilon észlelhető az a jelenség, hogy egy-egy közelebbi ismerős, családtag egy-két naponra tesz közzé szomorú hangvételű „konzerveket” (fotóra applikált idézet, égő gyertyát ábrázoló kép stb.) és saját szövegeket, amelyek

arról tanúskodnak, hogy az évek teltével sem tudja – egyszersmind nem is akarja – elfogadni a történeteket. „Nem tudok belenyugodni, és még mindig azt hiszem, hogy csak egy rossz álmom, csak várom, hogy ébredjek fel.” Ezen tagadó hozzáállás esetén csupán olaj a tűzre a Facebook-profil, hiszen ott naponta „láthatja” szerettét, „beszélhet” vele – s csupán egy „apróság” hiányzik: az elhunyt látható reakciója.

Megszólaló halott, tájékozatlan „barátok”

■ A halottbúcsúztató népi szokások közé tartozik a „megszólaló halott” toposza, amikor is a halott elbúcsúzik barátaitól, családjától. Ez a jelenség az interneten is előfordul, viszonylag ritkának mondható, nyolcból három esetben fordult elő: „Ma elmentem közületek, búcsúzom tőletek, szeretettel [...]” Ebben az esetben az elhunyt bejegyzését heten kedvencelték, ketten pedig megosztották. „Sajnálom, hogy szenvedtek, / sajnálom, hogy búsultok, / sajnálom, hogy sírtok / De Én itt fent vagyok. / És jól vagyok. / Mert erős a lelkem. / Ti is legyetek azok. [...] / És Én vigyázok Rátok. / Mert szeretlek. / [...] / Sajnálom, hogy törekeny szívem / megszűnt dobogni. / És most nyugodt vagyok. / És megpihent, / mert Angyal vagyok.” Ebben az esetben a bejegyzést tizenegyen kedvencelték, és tizenheten osztották meg. A harmadik esetben az illető felhasználóneve elé betoldották az „elhunyt” szócskát, és a temetés napján a szertartásról készült videót osztotta meg valaki a halott nevében. (Ez volt az egyetlen profil, amely a gyász esetet követő egy hónapon belül megszűnt.) Ebben az esetben huszonöt tetszikelés és ugyanannyi megosztás volt észlelhető.

Míg a kondoleáló üzenetek általában nem ilyen „népszerűek”, nem reagál rájuk senki, ezek a bejegyzések az ismerősök körében válaszokat generálnak, hiszen megsemmisíthatatlan mennyiségű hozzászólás született mindenik esetben.

Az elhunyt ismerősei gyakran köszöntőket küldenek neki születés- és névnapján, anélkül hogy tudnák, mi történt vele, pedig a kísértetprofilok nem szokták elhallgatni volt gazdájuk sorsát, sőt, amint említettük, a kondoleáló üzenetek ezen a napon is érkeznek az oldalra. Nem ritkák az ilyen típusú nyilvános bejegyzések sem: „Szia [...]! Mi van veled, nem hallok mostanában rólad semmit, írj.” Ezek az „eltévedt” köszöntők és bejegyzések pedig egy dologról árulkodnak. A „barát”, ismerős arra sem vette a fáradságot, hogy egy kicsit lefelé görgessen az ismerőse profilján. Sokunknál automatizmussá lett tehát a köszöntések sora, s nem zárható ki ugyanez a „Nyugodj békében” és társai kapcsán sem.

Vég(e)zetünk

■ A virtuális térben való létezésünk és a valóságba ágyazottságunk, illetve szociális igényeink akarva vagy akaratlanul lefordítják rítusaink egy részét e-nyelvre. Ma ennek a folyamatnak vagyunk tanúi, némelyik bejegyzés csöndes elutasítást válthat ki belőlünk, esetleg felháborodunk, hogy miért kell bensőséges gyászunkat ország-világ elé tárni. Talán azért, mert nincs mellettünk senki, akivel osztozhatnánk rajta. Talán azért, mert úgy gondoljuk, mindenki, aki kondoleál egy-egy kísértetprofilon, gyászol, és együtt búsulni mégis könnyebb. Talán azért, hogy nehogya azt gondolják rólunk bejegyzésünk híján, hogy nem ismertük eléggé az elhunytat. Talán azért, mert...

■ JEGYZETEK

1. Vö. Kárpáty Ágnes: *A gyász szociológiája*. MTA PTI – Etnoregionális Kutatóközpont, Bp., 2002. 6.
2. Uo. 14–15.
3. Uo. 3.